

Jožica Narat

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 908(497.4 Dolenjska)

Celodnevna ekskurzija po Dolenjski: kulturna dediščina ob dolenjski avtocesti

Letošnja ekskurzija nas bo vodila iz Ljubljane proti jugovzhodu po široko odprti, pretežno ravninski pokrajini, ki jo z obeh strani obdajajo mehki dolenjski griči, od Trebnjega naprej porasli s trto in pozidani z zidanicami. Tu je domovina cvička in prijaznih, gostoljubnih ljudi z značilno pojočo govorico. Ustavili se bomo v Stični, na Muljavi, v Novem mestu ter obiskali gradova Otočec in Struga.

This year's excursion will take us from Ljubljana towards the south east, across a mainly level landscape, bounded on both sides by gentle hills, which after Trebnje are covered with grapevines and vineyard cottages. This is the home of the wine Cviček and friendly, hospitable people with their characteristic sing-song accent. We shall stop in Stična, Muljava and Novo mesto, and visit the castles of Otočec and Struga.

Prazgodovina

Zgodnjo naselitev tega področja nam potrjujejo številne arheološke izkopanine vzdolž naše poti. Tako so že dolgo znana pomembna najdišča na **Magdalenski gori** nad Šmarjem - Sapom in v **Viru** pri Stični (železnodobni naselbini), pred kratkim so arheologi razkopavali tik ob muljavski cerkvi, med gradnjo avtoceste so dela močno zastajala zaradi novih najdb pri Biču, tj. tik za Ivančho Gorico, **Novo mesto** pa lahko z bogatim arheološkim muzejem ohranja svoje najdbe, najstarejše iz pozne bronaste dobe, kar doma.

Pomembno je biti ob glavni prometnici

Vozne poti so od nekdaj pospeševale naselitev v neposredni bližini. V smer, kamor smo se odpravili, je v rimski dobi vodila glavna cesta Emona–Siscia in trase kasnejših glavnih cest na tem področju od rimske niso veliko odstopale. V isti smeri je speljana tudi železniška proga Ljubljana–Novo mesto–Metlika. Avtocestni križ, ki središčni položaj Ljubljane še posebej izpostavlja, bo kmalu dokončan in medkrajevne razdalje bodo s tem bistveno skrajšane. Tako se ljudje, ki so zaposleni v Ljubljani, lažje odločajo za življenje na cenejši »deželi«, in to ne le domačini, ampak tudi številni priseljenci od tu in tam, ki se zaradi delovne in družabne povezanosti z Ljubljano pogosto ne uživajo v krajevne razmere in hodijo »domov« največkrat le prespat. Ob dolenjski avtocesti je prvo tako, danes že mestno naselje, **Grosuplje**, ki je od jugovzhodnega ljubljanskega roba oddaljeno po avtocesti pribl. 10 km in se je od leta 1961 povečalo za kar 600 odstotkov. Sedem kilometrov naprej je odcep za zgodovinsko mestece **Višnja Gora**, vendar to ni izrazilo vplivalo na širitev kraja. Očitno še vedno deluje višnjanski polž s svojo počasnostjo in preudarnostjo, zato so prebivalci bolj zazrti v slavno preteklost kot v izzivov polno naporno prihodnost. Za ilustracijo naj povem, da Višnjani nimajo niti svojega bankomata. V središču Višnje Gore, ki ni samostojna občina, je nekdanja mestna hiša z obnovljenim napisom, pred obnovljeno podružnično cerkvijo sv. Ane

je spomenik slavnemu, za vsak primer priklenjenemu polžu kot simbolu kraja, malo niže pa stoji prav tako obnovljena graščina. Stara trška podoba središča je zaščiten, kljub majhnosti in nerazvitosti pa ostaja Višnja Gora uradno še vedno zgodovinsko mesto – in to najmanjše slovensko – kar je postala iz strateških razlogov med turškimi vpadi leta 1478. V Višnji Gori je tudi začetek 15 km dolge Jurčičeve pešpoti, ki se vzpne do Starega gradu in nad polževskim smučiščem do cerkve sv. Duha ter se nadaljuje po rahlo valoviti pokrajini proti Jurčičevi Muljavi. Da se začne pot v Višnji Gori, ni slučajno, saj je Jurčič tu leto dni obiskoval osnovno šolo, kasneje pa je Višnjo Goro, zlasti pa Višnjane, predstavil v dveh znanih humorističnih delih: v *Kozlovski sodbi v Višnji Gori* ter v *Zakrpani Višnji Gori in raztrganem Žužemberku*. V Višnji Gori je dolga leta služboval Janez Cigler, avtor prve slovenske povesti *Sreča v nesreči* (1836), v 16. stol. pa se je tu rodil Janez Čandek, prevajalec prvih *Evangelijev in listov* in *Kanizijevega Katekizma* (1612 in 1615).

Z dolenjske avtoceste, ki vodi proti Novemu mestu in naprej proti Zagrebu, bomo prvič odšli pri izvozu *Ivančna Gorica*. Ivančne Gorice kot naselja pred letom 1945 sploh ni bilo, nekaj hiš ob železniški postaji je bilo zaselek Stične, zdaj pa je tu sedež občine, srednješolski center, zdravstveni dom, industrijsko-obrtna cona, sedež župnije in cela nova naselja. Na prvem križišču bomo zavili desno proti Stični, leva smer pa bi nas pripeljala naravnost na Muljavo.

Pri belih menihih

Zgodovina **Stične** se po bogatih arheoloških najdbah s tega področja piše od 13. stol. pr. n. št. Obiskali bomo cistercijski samostan, ki je deloval od ustanovitve leta 1135/36 do zaprtja 1784, po več kot stoletni ukinitvi pa je leta 1898 redovno spet zaživel. V samostanskem kompleksu si bomo ogledali samostan, baziliko in verski muzej.

Cerkev je, kot vse cistercijske cerkve, posvečena Materi božji in je bila ob nastanku največje svetišče na našem ozemlju. Pri predelavah romanske osnove na srečo niso porušili, ampak so jo samo barokizirali, in tako je v evropskem merilu ključni spomenik cistercijske romanike. Najdragocenejši je križev pot Fortunata Berganta iz leta 1766, pomembne pa so bile tudi Janečkove orgle, od katerih je ohranjeno samo še ohišje. Za baziliko je bila razglášena leta 1936 ob osemstoletnici samostana. V cerkvi so še Plečnikov tabernakelj, Kvaternikov lesteneč pod kupolo, po Bitenčevih načrtih urejen prezbiterij z oltarjem ter krstilnica po Bitenčevih in Kregarjevih načrtih.

O muzeju so začeli razmišljati po izselitvi gimnazije in osnovne šole leta 1980, ideja pa se je uresničila z zaposlitvijo prvega kustosa leta 1991. V muzeju je več stalnih zbirk: samostanska zbirka likovnih del, starin, inkunabul, arhivskih listin; zbirka slik p. Gabrijela Humeka; Baragova zbirka, ki jo je v Kanadi zbral duhovnik Karel Ceglar in obsega zbirko originalnih knjižnih del, predmetov

Stični samostan

in korespondenco Friderika Barage, Ceglar pa je zbral tudi bogat knjižni fond slovenske izseljenške literature iz ZDA, Kanade, Argentine in Avstralije; Ašičeva spominska soba z osebnimi predmeti in priročno lekarno ter Kozlevčarjeva soba s starinami.

Stiški cistercijski samostan je bil stoletja središče kulturnega in verskega življenja v tem delu Dolenjske. Za sloveniste je samostan pomemben zlasti zaradi *Stiškega rokopisa*. To so štiri slovenska verska besedila z dodanimi glosami, zapisana v samostanu v 1. polovici 15. stol. (1428 in 1440), ki so pomemben pisni dokument o javni rabi slovenščine v cerkvi v tistem času in o njenem takratnem zgodovinskem stanju. Ima znake dolenskoščine, med besedjem so že opazni germanizmi. Original hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

V samostanu so med drugim še samostanska jedilnica, opatova kapela (po drugi vojni je v samostanu desetletja gostovala gimnazija in v kapeli je bila telovadnica) in spominska soba najbolj znanega slovenskega zdravilarja z zelišči p. Simona Ašiča; nanj spominja pred vhodom v samostan lepo urejen zeliščni vrt s patrovim spomenikom.

Muljavci veljajo za zgovorne

Druga postaja našega dolenskega popotovanja je **Muljava**, kjer se je 4. marca 1844 rodil Josip Jurčič, slovenski pisatelj in časnikar. Čeprav je umrl star šele 37 let (3. maja 1881), je ustvaril izjemen pisateljski opus. Na njegov razvoj je močno vplival ded po mamini strani Jankovič, odličen pripovedovalec, ki ga je navdušil za ljudsko slovstvo in pripovedništvo. Z objavami ljudskih pripovedk in pravljic je svojo pisateljsko pot začel že pri sedemnajstih letih in ljudskim motivom ostal zvest s predahi do konca. Razlika je le v mestu teh motivov in načinu njihove obdelave v posameznih literarnih delih. Rad jih je predeloval in vključeval v zgodovinske ali sodobne zgodbe, pri tem pa gre že za vplive njegovega drugega literarnega učitelja in predhodnika, Frana Levstika, prav tako Dolenjca, a z velikolaškega konca, ki je menil, da mora pisatelj nadaljevati tam, kjer je narod nehal. Vsekakor so na Jurčičevo že tako bogato domišljijo s svojimi pripovedmi močno vplivali pripovedovalci, največkrat vaški posebneži, medtem ko je skušal Levstik Jurčičevo pisateljevanje usmeriti tudi v bolj realistično smer, med njegove kmete, ne le obrobneže. Tako je bil Jurčič v svojem času naš najplodovitejši prozaist s širokim vsebinskim razponom: od turških, rokovnjaških, tihotapskih do grajskih, kmečkih in meščanskih zgodb. Enako lahko trdimo za njegov slogovni razpon, ki sega od čisto ljudskega preko izrazito romantičnega do realističnega. Njegovo *Zbrano delo* obsega enajst knjig.

O Jurčičevi popularnosti veliko povejo zapisi v časopisu *Slovenec* ob odkritju spominske plošče na Muljavi leta 1882, tj. leto po njegovi smrti: iz Ljubljane se je pripeljalo 48 voz z 250 gosti, med njimi so bili državni (dr. Vošnjak) in deželni poslanci (Valentin Zarnik, Luka Svetec) ter znani umetniki (Simon Gregorčič, Davorin Jenko), med potjo so jih ustavljali in pozdravljali župani, na Muljavi pa se je zbralo okrog 5000 ljudi. Slavnostni govornik je bil pisatelj Janko Kresnik, ki je bil z Jurčičevim delom tudi tesneje povezan, saj je dokončal njegov roman *Rokovnjači*. Skratka, veliko ljudsko slavo in globok poklon slovenskemu pisatelju.

Na Muljavi je zelo lepo ohranjena in vzdrževana pisateljeva rojstna hiša z že omenjeno spominsko ploščo, pred njo pa stoji pisateljev doprni kip. Hišo je leta 1826 postavil Jurčičev ded, njena oprema pa spregovori o načinu življenja v dolenskih vaseh ok. leta 1850. Je namreč tipična dolenska hiša s tremi prostori: ima direkten vstop v vežo s črno kuhinjo, od tam v hišo, ki je osrednji in

največji prostor, tretji prostor pa je mala hiša ali mali konec. V vseh prostorih je stanovanjsko-gospodinjstva oprema iz tega obdobja: odprto ognjišče, kmečka peč s klopjo, postelja, zibka, skrinja, mentrga, miza s klopmi in stoli. Za glavni prostor je značilen bogkov kot, obkrožen s svetimi podobami. V nekdanjih gospodarskih objektih sta prav tako stara oprema in staro orodje. Izjema je kašča, kjer je postavljena Jurčičeva literarna zbirka. Z muzejskega stališča gre za preplet literarne in gospodarske zgodovine ter etnologije. Večina objektov v tem kompleksu – hiša, kašča, čebelnjak, Krjavljeva bajta – je kritih s slamo, kar je danes že težko obnavljati ali na novo prekrivati, saj je vedno manj ljudi, ki to obrt še obvladajo. Na Dolenjskem teh mojstrov ni več, tako da morajo najemati mojstre iz Prekmurja. Kozolec je mlajši, saj so ga postavili pisateljevi nečaki. Za nas je zanimiv zlasti zato, ker so tovrstne priprave za sušenje nekaterih poljskih pridelkov posebnost slovenskega prostora v svetovnem merilu, ta tip – toplar ali vezani kozolec, ker sestoji iz dveh vrst stebrov z latami, povezanih s skupno streho, in vmesnim prostorom za seno – pa je značilen za Dolenjsko. Brez Jurčiča in njegove nadarjenosti in delavnosti, s čimer je položil trdne temelje slovenski prozi, ter posluha njegovih sorodnikov skansena na Muljavi verjetno ne bi bilo.

Domačini že leta ohranjajo živ spomin nanj in njegovo delo z dramatizacijami in uprizoritvami njegovih romanov in povesti v domačem narečju na prostem, največkrat prvega slovenskega romana *Deseti brat*. Zlasti prepričljiv je Krjavelj s svojim sočnim pripovedovanjem. Poznam dva Krjavlja, ki se sicer precej razlikujeta, a sta oba odlična, kar kaže na avtentičnost tega literarnega lika. Tone Tekavec je že umrl, nasledil ga je Muljavec Jernej Lampret, ki je sicer učitelj in že 16 let ivanški župan. Pri grajskih in meščanskih likih amaterski igralci radi zapadejo v recitativnost in togost. Prav na dan našega obiska bodo uprizorili *Tihotapca*.

Tudi množično organiziran pohod po Jurčičevi pešpoti, ki vodi od Višnje Gore (kraja njegovega šolanja in dogajanja duhovite *Kozlovske sodbe v Višnji Gori*) do Muljave, prispeva k boljšemu poznavanju njegovega življenja in dobe, v kateri je živel, ter k popularizaciji njegovih del. Podobno velja tudi za gostilno pri Obrščaku, kjer se še najde kak dolenjski posebež z radovednimi in po dolenjsko zgovornimi poslušalci.

Na koncu omenimo še muljavsko cerkev Marijinega vnebovzetja iz 1. polovice 15. stol. s freskami Janeza Ljubljanskega iz leta 1456, ki veljajo za njegovo najboljšo delo. Znamenit je glavni oltar iz leta 1674, ki velja za odlično rezbarsko in pozlatarsko delo ter se je pred kratkim vrnil iz restavratorske delavnice.

Spominska plošča v kuhinji Jurčičeve domačije

Krjavljeva kočica

Intermezzo z Barago, Trebnjem in Šentrupertom

Po vrnitvi na avtocesto, ki bo za 15 kilometrov žal kmalu prekinjena, bi jo lahko pred Trebnjem spet zapustili in obiskali **Malo vas**, rojstni kraj svetniškega kandidata Friderika Ireneja Barage (1797–1868), znamenitega misijonarja med Indijanci v Severni (polnočni) Ameriki, avtorja številnih nabožnih uspešnic v slovenščini (najbolj znana *Dušna paša*) in očipvejsko-angleškega in angleško-očipvejskega slovarja, še danes modernega zaradi pragmatičnega pristopa, ter očipvejske slovnice. Med Indijanci je preživel polnih 38 let, zadnjih 15 kot škof, in že leta 1837 v nemščini napisal zanimivo knjigo o njihovem življenju (*Geschichte, Charakter, Sitten und Gebräuche der nordamerikanischen Indier*), kasneje prevedeno tudi v slovenščino in francoščino. V njegovi rojstni hiši sta urejeni dve spominski sobi, ki nas seznanjata z njegovim življenjem in delom, zlasti med Indijanci. Konec junija je v spomin nanj vsako leto organiziran peturni pohod po t. i. Baragovi krožni poti, ki se začne in konča v Trebnjem.

Približujemo se **Trebnjemu**, staremu naselju z mladim cvetočim gospodarstvom in živahnim naseljevanjem. Pred več kot 40 leti je vodila skozi kraj ena sama resna cesta, stanovanjskih hiš ni bilo veliko, blokov še manj, prevladovalo je kmečko prebivalstvo, zaradi oddaljenosti od drugih središč pa je imelo kar nekaj zunanjih znakov središča, to so šola, zdravstveni dom, sedež župnije, policija. In bilo je kar sedem gostiln – ob eni sami cesti. Težko, da jih je danes več. Danes ima Trebnje razvito industrijo in avtomobilsko trgovino s servisi, zlasti je znano podjetje Trimo, ki izdeluje strešne kritine. Pred župnijsko cerkvijo stoji blizu vhoda kip Friderika Barage, na cestni strani pa fascinanten spomenik prve svetovne vojne. Če bi v Trebnjem zavili proti Mirni in naprej proti **Šentrupertu**, bi prišli na področje, ki ga strokovno obvladuje predsednica letošnjega seminarja prof. dr. Vera Smole, domačinka in dialektologinja, ki ostaja tesno povezana s svojimi kraji. Res škoda, da ni izbrala tega odcepa. Morda ga bo čez leta, ko bo izpeljan najnovejši šentruperski projekt: Park kozolcev, ki skuša rešiti, strokovno zavarovati in predstaviti čim več tovrstnih objektov naše kulturne dediščine.

Intermezzo s Pavčkom in Trško goro

Nekaj kilometrov od Trebnjega je na levi, blizu glavne ceste, vas Šentjurij na Dolenjskem, rojstni kraj slovenskega pesnika Toneta Pavčka, ki je s svojim življenjskim vitalizmom in notranjo občutljivostjo močno zaznamoval slovensko poezijo v zadnjih šestdesetih letih.

Po nekaj kilometrih vožnje bomo pri prvem izhodu za Novo mesto avtocesto spet zapustili. Na levi je **Trška gora** z vinogradi, pred sabo vidimo **Gorjance**, na desni pa **Kočevski rog**. Vinograde smo lahko občudovali že kmalu za Trebnjem, ko nas začnejo na gosto razparcelirani griči s prav toliko zidanicami nemo vabiti v svoje razkošje. Na pokušino vin ali kar tako, za dušo. Zidanica z vinogradom je nuja tako za meščana v bloku kot za kmeta na vasi. To je identifikacijski znak, s tem lastništvom šele postaneš »ta pravi«. Lahko si brez stanovanja, brez hiše, ne moreš pa biti brez vinograda. Avto potrebuješ zares le zato, da se pripelješ do vinograda. Saj to je noro, a zdaj vem: Vinogradi, to je tisto, kar severnemu delu avtocestne doline manjka do popolnosti. Četudi samo, da jih gledamo, ali pa sploh samo zato, da jih gledamo.

Na okljukih Krke

Prestolnica Dolenjske nas bo najprej nasitila, nato pa jo bomo spoznavali med sprehodom. **Novo mesto** je upravno, gospodarsko, kulturno, izobraževalno in cerkveno središče Dolenjske z vsemi potrebnimi atributi. Prve pogoje za to je začelo izpolnjevati leta 1365, ko je naselju na okljukih Krke Rudolf IV. podelil mestne pravice in je zato prevzelo ime Rudolfswerd, tj. Rudolfovo, na začetku 15. stol. pa se pojavi že ime Neustadl (Novo mesto). Leta 1472 so se v mestu naselili frančiškani, ki so kasneje (1746–1870) vodili znano novomeško gimnazijo. Leta 1493 je bil pri cerkvi sv. Nikolaja ustanovljen kolegiatni kapitelj, kjer je bila od ustanovitve do leta 1778 tudi šola za dečke. Z ustanovitvijo kapitlja je postalo Novo mesto duhovno središče sicer geografsko nepovezanega teritorija, za mesto pa je to pomenilo ekonomske ugodnosti in prisotnost več izobražencev, ki so zasedali sedeže v kapitlju. Leta 2006, tj. po več kot 500 letih, je kapiteljska cerkev postala stolnica, saj je v bivši prostiji sedež nove škofije, kar je logična posledica njenega predhodnega položaja. Umetnostnozgodovinsko je cerkev znamenita zlasti zaradi Tintorettove oltarne slike sv. Nikolaja.

Novo mesto

S svojo privzdignjeno lego na griču kapiteljska cerkev ne le da obvladuje celotno mesto, ampak zarisuje skupaj z očarljivimi krškimi okljuki na dnu značilno mestno veduto, vidno iz zraka. Na slikovitem Bregu, po katerem se spuščamo od kapitlja h Krki, so nekoč »študentske mame« oddajale sobe dijakom. Danes je v veliki meri ohranjena stara arhitektura, spremenjena je le kritina. Arhitekturno je zelo zanimiv Glavni trg z značilno strukturo trga iz 2. polovice 16. stol.: obrtniško-trgovske hiše z zunanjimi arkadami in atrijska dvorišča, prav tako večkrat arkadno oblikovana. Vodnjak, ki je delo M. Mušiča iz leta 1955, je nastal na mestu, kjer je bil do leta 1903 star litoželezni vodnjak, ki ga je literarno upodobil Dragotin Kette v pesmi *Na trgu*.

S svojo privzdignjeno lego na griču kapiteljska cerkev ne le da obvladuje celotno mesto, ampak zarisuje skupaj z očarljivimi krškimi okljuki na dnu značilno mestno veduto, vidno iz zraka. Na slikovitem Bregu, po katerem se spuščamo od kapitlja h Krki, so nekoč »študentske mame« oddajale sobe dijakom. Danes je v veliki meri ohranjena stara arhitektura, spremenjena je le kritina. Arhitekturno je zelo zanimiv Glavni trg z značilno strukturo trga iz 2. polovice 16. stol.: obrtniško-trgovske hiše z zunanjimi arkadami in atrijska dvorišča, prav tako večkrat arkadno oblikovana. Vodnjak, ki je delo M. Mušiča iz leta 1955, je nastal na mestu, kjer je bil do leta 1903 star litoželezni vodnjak, ki ga je literarno upodobil Dragotin Kette v pesmi *Na trgu*.

Na potepu bomo skušali na ozadju zgodovinskih stavb in ulic ujeti sodobni utrip mestnega središča, ustaviti pa se nameravamo zlasti tam, kjer so se nekoč zadrževali znameniti kulturniki. Veliko jih je v Novem mestu preživelo le dijaška leta, med njimi: pesnik Dragotin Kette s čutnimi ljubezenskimi verzi; pesnik Miran Jarc s temačno poezijo, po njem se imenuje knjižnica; dramatik Slavko Grum s strašljivo *Gogo*. Nekateri je privedla v Novo mesto poklicna pot, npr. novomeškega kanonika Matija Kastelca, pomembnega slovaropisca in prevajalca *Svetega pisma* s konca 17. stol.; v 2. polovici 20. stol. je tu deloval slikar Vladimir Lamut. Spet drugi so se za bivanje v Novem mestu odločili iz osebnih razlogov, npr. Prešernova muza Julija Primic, por. Scheuchenstuehl, njen grob je ohranjen na sredi šmihelskega pokopališča; pisatelj Janez Trdina s svojimi znamenitimi *Bajkami in povestmi o Gorjancih* – po njem se imenuje novomeški kulturni dom. Največ je takih, ki so se v Novem mestu rodili in tam preživeli mladost: Anton Podbevšek z drzno futuristično pesniško zbirko *Človek z bombami* – v mestu se ohranja spomin nanj v imenu gledališča; slikar in grafik Božidar Jakac v Novem mestu ostaja živ s številnimi slikami, risbami in grafikami, stalno razstavljenimi v Jakčevem domu; glasbenik Marjan Kozina s simfonično pesnitvijo *Bela krajina*; jezikoslovec Rajko Nahtigal s *Slovanskimi jeziki* idr. Pozorni bomo na kraje, kjer nastaja/domuje kultura danes. Znan

je bogato opremljen novomeški arheološki muzej, saj gre za področje s številnimi izkopavanji, a ga zaradi pomanjkanja časa ne bomo obiskali. Današnje prometne in internetne povezave omogočajo ljudem, da se dnevno prevažajo v Ljubljano ali kam drugam oziroma da opravljajo delo kar doma. Tak je tudi literarni zgodovinar Marijan Dovič, zaposlen na ZRC SAZU v Ljubljani.

Gospodarska uspešnost in številna delovna mesta, zlasti tovarna zdravil Krka in tovarna avtomobilov Revoz, podpirata Novo mesto in širšo okolico ter gospodarsko močno podhranjeno sosednjo Belo krajino. Delovnih mest je veliko tudi zaradi razvitega šolstva, saj je tu tradicionalno izobraževalno središče tega dela Slovenije, zadnja leta celo z zametki visokega šolstva, dalje zaradi dobro razvitega zdravstva, npr. z že desetletja znanimi očesnimi specialisti, zaradi občinskih in državnoupravnih služb, številnih trgovin itn.

Otočec in Struga

Nekaj kilometrov od dolenske prestolnice je v prelestni zelenini Krke in bohotnega drevja obnovljeni grad **Otočec**, za bolj petične danes hotel z golf igriščem, nam pa bo davno preteklost pričaral sprejem pri »graščaku«. Za romantike so primernejše prijazne sprehajalne poti; ena od njih nas pripelje do zadnje točke našega potepanja: do graščine **Struga** nekaj minut stran, kjer nam bosta grajske zgodbe pripovedovala gradnika Volk Turjaški in njegova žena Eleonora Sobjevka. V graščini Struga je opremljena soba slovanske mitologije. V skladu s slovansko gostoljubnostjo bo poskrbljeno tudi za pogostitev. Literarno sta gradova povezana v Tavčarjevi noveli *Otok in Struga*, Otočec pa je kraj dogajanja tudi v njegovi povesti *Janez Sonce*.

Jedača, pijača in glasba

Dolenjci so se nekdam zelo skromno prehranjevali. Prevladovali so močnik, krompir, žganci, zelje in repa, kruh so pekli doma. V kmečki peči so kuhali tudi ostalo hrano. Zelenjave še danes na kmetih ne poznajo veliko. Kot priboljšek so si privoščili štruklje, špehovko in kakšno klobaso, seveda ne kuhane v cvičku, kot nam jo za domačo ponujajo jedilniki v »domačih« gostilnah. Meso je bilo domače in divjačinsko (npr. polšje) in se je jedlo samo ob nedeljah, praznikih in težjih kmečkih delih. V mestu je bilo pa že takrat precej drugače, v veliki meri seveda odvisno od denarja.

Tudi pili so nekoč Dolenjci največ tisto, kar so iztisnili iz doma pridelanega sadja, tj. v revnejših krajih šmarnico, v razvitejših pa žlahtnejša vina, najraje zanimivo in manj alkoholno dolensko mešanico iz različnih rdečih in belih sort, poimenovano cviček. Ime cviček je tudi zakonsko

Grad Otočec

Graščina Struga

zaščiteno, ugotovljeni so zdravilni učinki pri kardiovaskularnih obolenjih in nižja vsebnost alkohola je postala naenkrat njegova prednost. Cvičku sta na Dolenjskem posvečeni kar dve tradicionalni prireditvi: Cvičkarija in Teden cvička. Še vedno pa se na veliko kuha žganje, saj je na podeželju veliko sadja, tudi slabše kvalitete, ki ga je nekako treba porabiti.

Svojo veselo naravo Dolenjci radi izrazijo tudi z glasbo. Malo za Trebnjem, desno od glavne ceste, v oddaljeni vasici Jordankal se je rodil Lojze Slak, pop ikona slovenske narodnozabavne glasbe s svojo znamenito predelano diatonično harmoniko (frajtonarico), ki je v več kot 40 letih glasbene kariere izvedel s svojim ansamblom nad 400 lastnih izvirnih skladb in številnih priredb. Na Trški gori ima vinograd in tudi on je znan pridelovalec in častilec cvička.

Za konec

Če se ozremo nazaj po avtocestni dolini, vidimo, da tod živijo veseli ljudje, ki radi kaj dobrega pojedjo in popijejo, ki se radi družijo v gostilnah in na organiziranih pohodih, ki pa znajo tudi vzeti usodo v svoje roke in odgovorno delati. Mehka dolenjska pokrajina jim nudi prijazno bivališče, petstomerske dolenjske gore pa so ravno dovolj visoke, da se z njih vidi tudi kam drugam, a ne predaleč. In tako ostajajo zadovoljni doma ali pa se vračajo v domače kraje vsaj za konec tedna. Saj ima vendar vsak vinograd svojo zidanico (danes vikend).

Nepreverjeni ljudski glas pravi, da so na Dolenjskem nekoč živeli Kelti, ki so izumrli, ker so preveč pili in preveč govorili. Bogve, kako je bilo s tem v resnici. Morda je pa kakšen le ostal v genih Dolenjcev. So znaki, ki kažejo na to.

In kaj dela Dolenjce za Dolenjce? Narečje, seveda. Primož Trubar je v 16. stol. povzdignil dolenjščino v knjižni jezik in tako je ostalo do druge polovice 18. stol., ko jo je izrinila gorenjščina v vokalizmu; v konzonantizmu pa je knjižni jezik veliko bolj dolenjski. Za dolenjščino je značilen pojoč tonemski naglas, dvoglasnik *ej* (*strejha*), u namesto nekaterih ozkih *o* (*must*), ponekod *aka*-nje (*lapata*) pa še kaj. Posebno na podeželju je narečna govorica še zelo živa, medtem ko se v večjih krajih blizu Ljubljane vse bolj približuje osrednjemu pogovornemu jeziku, Novo mesto pa ohranja prepoznavno nadnarečno mestno govorico.

Prav za konec pa naj s svojo pesniško govorico spregovori Tone Pavček (Dolenjske bližine 1998: 24):

Moj rojstni kraj

*Nekje na Dolenjskem so kraji,
kjer dosti je trnja in dosti rož,
a zemlja je žena, ki že s smehljaji
vžge srca najtrdnejših mož.*

*Tam pesmi so pisana polja,
verzi samotne ozke poti
in trdna, nezmagana volja
kot ritem povsod valovi.*

*Tam žita, do prsi visoka,
vsako poletje šume
in vsaka dlan je topla, široka,
kot so široki in dobri ljudje.*

[...]

*Nekje na Dolenjskem so kraji,
hiša, vinograd, košček polja ...
Tam so meseci sami maji,
tam sem nekoč bil doma.*